

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Rövid tanulmányi kalauz hittanhallgatók részére. Írta: dr. Tschackert Pál göttingai theol. tanár; fordította: dr. Szlávik Mátyás eperjesi theol. tanár. Egy 66 oldalra terjedő értékes kis munka fekszik előttünk. Alapjában véve egy kis theologiai enciklopédia; összeszorítva dióhéjban mindaz, amit egy hittanhallgatónak okvetlenül tudnia kell; a mi preciz körvonalakban kijelöli azt a határt, amelyek között neki élnie és mozognia kell s megmutatja azokat a főpontokat, melyeknek összekötése által a megfelelő kép kialakul, az *egység* létrejő tanulmányaiban s munkálkodásában. Szerző felsorolja előszavában azokat a figyelemreméltó theologiai terjedelmesebb német enciklopédiákat, melyekből a hittanhallgatók tanulmányaikat kiegészíthetik. Már magában ez becses, a további részekben pedig óvatosan kerüli, hogy minden szakra nézve könyvlistát állítson össze, ami a legtöbb enciklopédiai munkát unalmassá teszi. Tschackert rábízta ezt az illető szakok előadóira.

Az általános bevezető részekben ügyesen fejtegeti író azt a hasznot és előnyt, melyet a hittanhallgató nyerne, ha az enciklopédia, mint bevezető és befejező összefoglalás kétszer adatnék elő a theologiakon. Az első rész foglalkozik a kereszténység lényegével, a theologია önállóságával, szabadságával, vallásos jellegével, egyháziasságával, a theologianak a művészetekhez, a többi tudományokhoz és az általános műveltséghez való viszonyaival, végül pedig az enciklopédia történetével. E cikkekben, bár el kellett volna kerülnie, nem tudja író saját dogmai nézeteit elhallgatni és épen dogmai nézeteinek előtérbe tolása által néhány olyan állítást, sőt meghatározást kockáztat meg, melyet el nem fogadhatunk. „Az egyház megvolt, mielőtt theología lett volna. Mindenféle theologianak az egyház a *priusa*“. Ezt nem hisszük és a legtöbb theologus ellene szól ennek. A kereszténység meghatározása e munkában tulságos orthodox ízű. Általános természete különben a német theologusoknak, hogy még ott sem tudnak szabadulni dogmai

nézeteiktől, ahol azokra semmi szükség. Épen ezért nem hallgathatjuk el fordítónak azt a nemes fáradozását, hogy zárójelek [ ] között sok felvilágosító és értékes, sőt több helyen valósággal helyesbítő megjegyzéseket ad.

Író a theol. tudományokat két csoportba osztja. De hát mint annyi mások, kik a négyes szakcsoportot nem fogadják el, kénytelen ő is visszatérni oda, hogy alcsoportokat állítson fel, amivel ő maga is megcsinálja a négyes csoportot. Meddő dolognak tartjuk a kettős vagy négyes felosztás érdekében harcra kelni. Ez egy hajszállal sem viszi elébb a theol tudományokat.

E megjegyzéseinkkel nem kívánunk, nem akarunk levonni semmit a munka értékességéből, mert annak különösen második része valóban az, aminek lennie kell. Bátran adhatjuk e kis könyvet hittan-hallgatóink kezébe, sőt melegen ajánljuk, hogy adjuk is oda. Fordítónak pedig köszönettel tartozunk, hogy e munkát magyar theológiai irodalmunkba átültette.

A szavojai vikárius hitvallása. Írta: Rousseau J. J. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérte: dr. Rác Lajos sárospataki tanár. Ára 2 K 50 fill. Dani és Fischer utóda. Sárospatak, 1912.

Az emberi lélek egyik legmagasztosabb sajátosságának, a valóságos meggyőződésnek, a hitnek talán leggyönyörűbb bölcseleti rendszerbe foglalása Rousseau Emiljének IV. könyve. Emil a 15. életévet elhagyva közeledik a férfi korhoz. „S e korszakkal, midőn a közön-séges nevelést be szokták fejezni, kezdődik sajátlag a mienk“ — mondja Rousseau. Bevezetni az életre előkészített növendéket az életbe, megismertetni annak legmélyebben járó problémáival, szinte áttekinthetetlen mélységeivel és magasságaival, a lélek titkaival, hogy így az embernek ne csak elméje legyen a mindennapi élet céljainak megfelelőleg kicsiszolva, de ruháztassék fel érző szívvel, gyönyörködjék az emberek jóságában s legyen ő maga is jó, szeretetre méltó, illedelmes és szerény. A vallásos nevelés a nevelő által épített mű betetőzése. De ez ne a hagyományos vallás s ne is a párisi előkelő körök frivol materializmusa legyen, hanem egyszerű és észszerű. „Emil 15 éves korában még nem tudja, hogy lelke van s talán 18 éves korában is jókor van azt megtudni“, ez volt Rousseau nézete. Miért? Mert a gyermek elméje nem képes arra, hogy Istent, mint szellemet fogja fel s szükségkép bálványimádó lesz. Ez ok miatt kárhóztatja Rousseau a korán kezdett vallásos oktatást.

A lélekről, Istenről és a vallásfelekezetekről kikristályosodott elveit, nézeteit egy egyszerű szavojai falusi pap által hirdetteti, hogy annak lelki háborgásait festve annál megkapóbbá tegye bölcséleti rendszerét. Hiszi, hogy e nagy mindenséget egy hatalmas és bölcs akarat igazgatja s ezt műveiből látja, vagy jobban mondva érzi. Akár örökös az anyag, akár nem, annyi bizonyos, hogy az egész egy értelmes lény létezésére mutat, mert mindennek a célja egy: mindennek megtartása a megállapított rendben. A világ létezésének okát nem kutatja, de bámulja a részek kölcsönhatását egymásra s azt az összehangzást, melyben a benne levő lények egy közös cél érdekében munkálkodnak. Azt a lényt, amely ily mély belátással, bölcsességgel igazgatja a világegyetemet, mely akar és tesz, nevezi Istennek. Tapasztalatok alapján mondja, hogy Isten belátó, hatalmas és jó. De bevallja, hogy mivel érzékekkel s elmével fel nem foghatja, minél többet gondol rá, annál inkább megzavarodik elméje, mihelyt keresi, hol van, mi ő, mi a lényege s a megzavart elme nem talál semmit. Isten az embert szabaddá tette s e szabadságból sarjadzik minden jó és rossz. Isten nem felelős a rosszért, hanem az ember s számon kéri mindazt, mit az embernek adott.

„Szóval, minél inkább erőlködöm, hogy az ő végtelen lényét áttekinthessem, annál kevésbé fogom azt fel. De ő van, elég nekem azt tudni; minél kevésbé fogom fel, annál jobban imádom őt. Leborulok előtte s így szólok hozzá: Lények lénye, én vagyok, mivel te vagy; szüntelen terólad elmélkedni nekem annyi, mint kűtfőmhöz felemelkedni. Eszem legméltóbb használata az, ha előtted porba borúl; felfrissülés elmémre, elragadtatás gyöngeségemre nézve, ha nagyságod előtt földre borulva érezhetem magam“. Mekkora vallásos hittel, lemondással, a gyöngeség s emberi elme viszonyított törpeségének tudatával hirdeti ez észszerű hittudományt a szavojai vikárius!

Az ember erkölcsi életének szabályait nem egy magas filozófia alapelveiből meríti, hanem a szív mélyében keresi, hová kitörülhetetlen betűkkel írta őket a természet. A lelkiismeret, az erkölcsi jó és rossz, az ember lelki hajlamainak törvényeit természetesebb s egyszerűbb módon, de egyúttal ékesszólóbban nem ismertethette filozófus, mint ő. „Lelkiismeret! isteni ösztön“ — kiált fel — „halhatatlan és égi szózat; biztos kalauza egy tudatlan és korlátolt és szabad lénynek; csalhatatlan bírása a jónak és rossznak, mely az embert hasonlónak tesz Istenhez, — te teszed az ő természetét kitünővé és cselekedeteit erkölcsösökké“.

A kijelentett vallásban való hitét elveti, minden vallást elfogadhatónak mond, ha az embert jóvá és nemessé neveli. „Isten azt kívánja, hogy őt lélekben és igazságban imádják; ez a követelés minden vallásra, minden országra és emberre érvényes. Ami a külső szertartást illeti, itt nincs szükség kijelentésre“. Majd: „Ha volna oly vallás a földön, amelyen kívül örök kárhozat vár az emberekre“ — s Isten ezt nem adná az emberek tudtára — „e vallás Istene a legméltánytalanabb s legkegyetlenebb zsarnok lenne“.

Mennyire tisztult vallásbólcelet azon kor dogmatikusaival s más részről materializmusával szemben! S mennyi üldözés magva a hatalom részéről s hányódás s keserűség forrása a természet evangéliuma hírdetője számára.

Dr. Rácz Lajos gyönyörűséggel merült el e nagy mű szerzőjének sokat szenvedett, hányt-vetett életének rajzában s tette e munkát magyarrá, élvezetessé. Rousseau 200 éves születése évfordulójának emlékét szebben nem örökíthette volna meg, mint azzal, hogy elveinek terjesztése mellett a Bevezetésben kimutatta Emil, de különösen a szavojai vikárius vallomásai keletkezésének történelmi okait s az eredményeket, mikor ez által maga ellen zudította egy részről az egyházi és állami hatalom reakciós ördögi hadát, kik létüket látták megtámadva; s más részről barátait, a filozófusokat, kik romboló munkájuk eredményei s saját személyük megtámadóját látták benne. Maga Voltaire „határtalanul dühöng ellene, amint ezt egyebek közt a szavojai vikárius hitvallásához írt marginális jegyzeteiből látjuk“. Részletesen ismerteti e mű által magára zudított üldöztetés minden egyes fázisát s kiterjeszkedik, bár röviden az Emil által felkeltett vitairodalom ismertetésére is. Fordító maga is pár sorban kifogásolja Rousseau elveinek pár pontját, így az irracionális elem és a büntudat érzésének hiányát. Kifogásolja továbbá, hogy Rousseau a nevelés betetőzésének szánta a vallásos nevelést s csak akkor tartja helyesnek Istenről beszélni a növendékkel, midőn a férfikor kezdő határához ért, tehát Isten létének belátására elég érett. E fejezetben végül az eddig megjelent 4 magyar fordítást említi meg.

A II. fejezetben a szavojai vikárius hitvallásának igen szép teljes fordítása van, melyet előzetesen röviden már bemutattam.

Végül a III. fejezet első felében Rousseau eredeti s a másodikban a saját jegyzeteit adja, igen ügyes csoportosításban magyarázza a szavojai vikárius képletes szerepeltetését s ismertette két példányképét Gaime és Gotier abbét, kiknek képe lebegett Rousseau előtt a vikárius megrajzolásában.

(r. á.)

Erdélyi Történelmi Értesítő. Szerkeszti és kiadja dr. Veress Endre. Megjelenik évenként négyszer. Előfizetési ára egész évre 4 K. I. évfolyam 1—2. száma. Dr. Veress Endre, a „*Fontes Rerum Transsylvanicarum*“ nagyérdemű gyűjtője és közrehocsátója, a fenti címen folyóiratot indít útjára. Egyelőre adattár lesz, de később értekezéseket, leírásokat és könyvismertetéseket is fog közölni. Időnként idegen nyelvű cikkeket is fog hozni s ezzel igyekszik hozzájárulni, hogy a rólunk külföldön elterjedt hibás ismeretek eloszlattassanak. Közlőnye lesz a *Fontes Rerum Transsylvanicarum*-nak, melyről időnként tájékoztatást nyújt s készülő köteteit ismertetni fogja. Történetkedvelők és történetírók alig fogják nélkülözhetni e folyóiratot, amely — a szerkesztőkiadó személye kezesség arra — új és eddig ismeretlen történelmi anyagot fog olvasói rendelkezésére bocsátani. Ajánljuk e folyóiratot egyesek, iskolák és könyvtárak figyelmébe.

Kelemen Albert

(1844—1912.)

Papi családból származott s a hagyományt szerencsés sikerrel tovább vitte. Az ősi örökséget gyarapítva, emelkedik ki külső megjelenésében is tekintélyes alakja.

A székelyek fővárosa közelében születve, Marosszék annyi jogi elemmel telített légkörében s éles és gondos látású atya befolyása alatt növekedik föl, hogy aztán elébb Marosszentkirályon és azután a székely fővárosban legyen az unitárius híveknek tisztelt vallási vezére.

Működésének súlypontja az egyházi közigazgatásra esik s mint a maroskörü hitközségek esperese és az egész magyarországi unitárius egyház közügyigazgatója tisztét példásan tölti be és jogi ismereteit az egyházi törvények újra alkotásánál figyelmet keltő módon érvényesíti.

Éber örökös a törvények megtartása felett; fokozatos haladás az intézmények fejlesztésében s ehhez tudás és gyakorlati érzék: munkájának és egyéniségének jellemző s el nem muló vonásai; és ezek mellett aztán az elnöki emelvényen vagy a tanácskozók sorában a független, de egyúttal józan nézetkimondás.

Azok közé tartozott, kik bátorsággal, de egyszersmind józansággal küzdenek, nem szakadnak el a régi alaptól, hanem a történelmi múltot építenek tovább.

A szabadelvű egyház, amelynek tagja volt s amelynek mindenekfelett szervezeti formáit segített javítani és szilárdítani, kegyelettel fogja őrizni az emléket, melyet szabédi születésű Kelemen Albert több évtízre terjedő munkásság után hátrahagy.